

UNIVERSITATEA
1 DECEMBRIE 1918
DIN ALBA IULIA

**Ministerul Educației
Universitatea "1 Decembrie 1918"
Școala Doctorală de Istorie**

**Cimitirul de la Enisala Palanca: istoria și
bioarheologia unei comunități rural din Dobrogea
sec. XIV**

**Conducător de doctorat
C. S. I Dr Andrei Dorian Soficaru**

**Student doctoral:
Serena Siena**

Alba Iulia 2023

Cuprins

Lista de figuri.....	1
Lista de grafice.....	1
Introducere.....	2
1. Contextul arheologic al cimitirului de la Enisala Palanca	4
1.2. Istoria Dobrogei	4
1.3. Neprezența genoveză la Enisala	5
2. Contextul funerar al cimitirului de la Enisala Palanca	7
2.1. Comparații cu alte cimitire.....	8
3. Studiul antropologic și paleopatologic la populației înmormântate în cimitirul de la Enisala Palanca.....	10
Concluzii.....	15
Bibliografie.....	17

Lista de figuri:

Figura 1: Porturile genoveze de pe coasta de sud a Mării Negre în sec. XIV (Deletant 1984, p. 512).....	6
Figura 2: Planul cimitirului de la Enisala Palanca	7

Lista de grafice:

Grafic 1: Procentul de indivizi pe grupe de vârstă	11
Grafic 2: Procentul de indivizi pe grupe de sex.....	11
Grafic 3: Distribuția indicatorilor de stres ne-specific în lotul de schelete de la EnisalaPalanca	12
Grafic 4: Distribuția OA la articulațiile non-vertebrale.	12
Grafic 5: Distribuția of OA la fiecare vertebră	13
Grafic 6: Distribuția leziunilor în diferite zone ale scheletului.....	14
Grafic 7: Distribuția patologiilor dentare	14

Introducere

Scopul acestei lucrări este de a investiga stilul de viață și nivelul general de sănătate a unei populații medievale rurale din Dobrogea, prin istoria sitului, prin contextul funerar și prin datele antropologice. Subiectul tezei este istoria sitului de la Enisala Palanca (com. Sarichioi, jud. Tulcea) și studiul bioarheologic al unui lot de oase umane scoase la lumină din acest cimitir (datat în secolele XIV-XV).

Începând cu milenara istorie a regiunii, a fost studiată perioada în care este datat cimitirul. După o analiză detaliată despre despotul Dobrotici de la care vine numele regiunii, atenția și cercetarea a fost mutată asupra genovezilor, iscusiti negustori italieni care au dominat coastele Mării Negru cu afacerile lor. Prezența lor la Enisala, un loc strategic la gurile Dunării, este de mulți crezută. Mulți cercetători au căutat să o lege cu o fortăreață genoveză din Crimeea, dar în realitate (așa cum vom vedea), mulțumită actelor notariale și a arhivelor genoveze, a fost posibil să se demonstreze "neprezența" acestora la Enisala.

După aceasta, un alt pas pentru reconstrucția aceste comunități rurale, a fost analiza contextului funerar: tipologia mormintelor, poziția corpurilor în groapă, inventarul. De fapt, pentru a înțelege și a reconstrui comportamentul populațiilor din vechime cu privire la moarte și toate acțiunile asociate cu aceasta, am colectat toate informațiile despre contexte funerare. Caracteristicile practicilor funerare (cum e arhitectura mormântului și inventarul, poziția corpului și tratamentul lui, modelul spațial, etc.) ne indică despre vederea asupra lumii, organizare socială și concepte în relație cu moartea. Împreună, aceste diferite linii de demarcație permit examinarea aspectelor adiționale ale istoriilor de viață individuale, incluzând pozițiile lor sociale, sisteme simbolice și interacțiunile cu mediul social și natural, dar și propriile condiții biologice. În loc să se studieze doar cultura materială, integrarea acestor componente permite o înțelegere mai completă a modului în care oamenii au experimentat o serie de circumstanțe de-a lungul vieții lor și prin multiple generații.

Studiul antropologic propriu-zis a fost precedat de o evaluare a conservării cantitative și calitative a oaselor umane, urmate de estimarea vârstei la deces, sex și statură. Apoi au fost studiate indicatorii de stres, cum e hipoplazia emailului dentar, hiperostosa porotică și periostita, dar și paleopatologiile scheletului și cele dentare, dar și leziunile. În final, rezultatele au fost comparate cu loturi din cimitire medievale din România. Dat fiind faptul că există o lipsă de studii similare pentru loturi contemporane din aceeași regiune dar și din alte zone ale României, un alt scop al lucrării e de a umple acest gol și de a fi un stimulent

pentru studii viitoare și publicații.

1. Contextul arheologic al cimitirului de la Enisala Palanca

Punctul de plecare al cercetării este cimitirul de la Enisala Palanca. Săpat în 2013 ca urmare a unei lucrări de arheologie preventivă, este cea mai mare arie funerară săpată în întreaga Dobrogea (6000 m²). Acest fapt unic mi-a trezit interesul și dorința de a o investiga. Teritoriul Enisalei are numeroase descoperiri din diverse epoci. Această zonă este destul de bine cunoscută în literatura arheologică, dar există o importantă lipsă de informație istorică privind această așezare. Potrivit unor cercetători, fortăreața medievală a fost construită de genovezi, aceasta demonstrând prezența lor în așezare. Enisala a fost menționată pentru prima dată cu numele ei turcesc “Yeni-Sale” (literar “Satu Nou”) într-o listă de orașe intitulată *”Așa se numesc orașele rusești îndepărtate și apropiate”*, scrisă la curtea mitropolitului Ciprian al Kievului la sfârșitul anului 1300.

Pe hărțile vechi nautice din sec. XIV-XV, toponimul ”Bambola” este folosit în zonă, ce putea fi o așezare genoveză identificată cu Enisala. Analele și actele notariale genoveze sunt o sursă prețioasă și unică de informații prin care se poate face lumină asupra acestui subiect, în teză.

1.2. Istoria Dobrogei

Dobrogea ocupă partea cea mai de nord-est a Peninsulei Balcanice din România și Bulgaria de azi: include regiunile Dobrich și Silistra, dar și județele Constanța și Tulcea.

Numele este luat de la Dobrotici, un despot care în sec. XIV s-a ridicat sub favorurile bizantinilor, aducând regiunea într-o situație importantă în Imperiul Bizantin, în zona Mării Negre. Teritoriul lui Dobrotici s-a dezvoltat în timpul vieții sale. După moartea fraților săi, Balica și Teodor, acesta a moștenit o zonă al cărui centru era Cavarna și locuită de o populație mixtă de greci, români și bulgari, ce erau sub dependența formală a Imperiului Bizantin. În cursul expedițiilor sale, înlesnite de decăderea în care se găsea Bulgaria după moartea țarului Ivan Alexandru, Dobrotici a adăugat localități aflate de-a lungul coastei bulgare, statului său. Teritoriul controlat s-a extins de-a lungul coastei de vest a Mării Negre, de la Anchialos și Mesembria, incluzând sudul Dobrogei cu veche cetate de la Caliacra, ce a devenit reședința despotului după ce și-a pierdut capitala, Varna. În 1368 moartea conducătorului de origine tătară, prințul Dimitri (protectorul orașelor de la gurile Dunării), i-au permis lui Dobrotici să anexeze aceste teritorii, cu excepția Silistrei. Spre sud, Dobrotici și-a extins domeniul spre Mangalia (Pangalia). Datorită dublului rol de aliat și vasal al familiei bizantine a Paleologilor și despot de Dobrogea, Dobrotici a încercat să îi alunge pe genovezi din orașele de la gurile Dunării, Chilia și Licostomo, apărându-și

privilegiile comerciale prin război.

Dobrotici, despot bizantin, aliat și vasal al împăratului Ioan al V-lea Paleologul, căruia îi va rămâne credincios de-a lungul vieții, a domnit 40 de ani. Statul său includea întregul bazin al Mării Negre și era unul din cele mai importante state din sud-estul Europei. Despotatul a fost moștenit de fiul lui Dobrotici, Ivanko în 1385, care cel mai probabil a ținut acest teritoriul până la sfârșitul secolului XIV, când otomanii au cucerit Dobrogea (1388-1417).

1.3. Neprezența genoveză la Enisala.

Așa cum am menționat înainte conform unor cercetători, cetatea de la Enisala, localizată pe Dealul Verde, ar fi aparținut genovezilor. Pentru acest motiv este important să dezbăt puțină istorie despre ascensiunea Republicii Genova în Mediterana și mai ales în Marea Neagră.

Genovezilor li s-a permis să stabilească colonii în Marea Neagră mulțumită Tratatului de la Nymphaeum, o înțelegere semnată cu împăratul bizantin Mihai al VIII-lea Paleologul, în 1261. Colonizarea lor avea doar scop comercial: de fapt foloseau porturile pentru afacerile lor.

Prima așezare de pe coasta Mării Negre a fost Caffa (Feodosia) care a devenit baza domeniului comercial genovez. Alte colonii înființate pe coastele Mării Negre la sf. sec. XIII și în primele decade ale sec. XIV sunt (fig. 1): Copa, la intrarea în Marea de Azov, Simisso, Sinope și Samastri în nord, Maurocastro în Moldova, Messembria, Anchialos, Varna, Kaliakra în Bulgaria, iar Vicina, Kilia și Licostomo la gurile Dunării în nordul Dobrogei.

Figura 1: Porturi genoveze în sudul coastei Mării Negre în sec. XIV (Deletant 1984, p. 512).

Până la începutul anului 1370, *emporium*-ul genovez din Delta Dunării, pentru motive politice și economice, era Licostomo. În timpul despotatului lui Dobrotici, genovezii au avut mari probleme. De fapt despotul nu a ezitat să le atace cu diferite ocazii. În 1484 Licostomo a fost cucerit de otomani, ceea ce a însemnat sfârșitul prezenței genoveze în Dobrogea.

2. Contextul funerar al cimitirului de la Enisala Palanca

În cimitirul de la Enisala Palanca au fost descoperite 114 morminte (fig. 2). Acesta constă în morminte individuale plasate în rânduri paralele la adâncimi de 0,20-1,40 m față de nivelul actual de călcare. Tipologia mormintelor se rezumă la cele în groapă simplă cu diferite forme: ovală (36%), rectangulară (14%), trapezoidală (2,6%) și circulară (1,7%). Au fost observate diferite orientări: E-W (1,7%), SW-NE (43,8%) și W-E (40%). Nu există zone strict dedicate unor categorii, cum ar fi non-adulții, femeilor sau indivizilor afectați de patologii importante.

Figura 2: Planul cimitirului de la Enisala Palanca

Reconstrucția poziției originale a corpului, care este relația dintre membrele superioare și inferioare cu corpul, este esențială în arheologia funerară. Aceasta poate fi determinată printr-o descriere a poziției scheletului și starea conexiunii articulațiilor la data descoperirii mormântului. Posibilitatea reconstruirii secvenței evenimentelor tafonomice ce au avut loc în timpul descompunerii și după până la săpătură, permite distingerea a ce este legat de practicile funerare și ce nu. La Enisala Palanca, un număr de 97 de schelete se află în decubit dorsal (85%) și doar individul SVIII-4 era în decubit lateral. Pentru 16 schelete (14%) nu există nicio informație disponibilă pentru poziția lor.

Termenul de "inventar funerar" așa cum este folosit de către arheologi, denotă orice obiect găsit într-un mormânt alături de oasele umane și cuprinde o varietate de lucruri, de la resturi de haine la depunerea de obiecte în morminte, cum ar fi ofrandele. Este important

să se facă distincția dintre ele și ceea ce se numesc “sépultures habillées”, traduse prin ”haine în morminte”. Se pot defini ca inventar, toate acele obiecte sau ofrande depuse cu decedatul. Se poate vorbi de “sépultures habillées” însă, când decedatul poartă haine, ceea ce poate fi în general determinat doar prin găsierea de accesorii ce au legătură cu hainele, bijuteriile, mărgelele și chiar cuțitele pot fi considerate parte a costumului, într-o poziție funcțională comparată cu scheletul. Un număr de 33 de morminte (28,9%) aveau obiecte ce indicau purtarea hainelor: cercei, nasturi, un obiect de fier și trei monede, ce au permis ca cimitirul să fie datat la sfârșitul sec. XIV și începutul sec. XV.

2.1. Comparații cu alte cimitire

Pentru comparații a fost foarte interesant să avem date disponibile de la numeroasele cimitire săpate în Dobrogea și care aparțin acestei perioade de timp. Aceasta a făcut posibilă reconstruirea ritualului funerar în zone pe parcursul secolelor. Cimitirele au fost împărțite în urbane și rurale pentru a se căuta asemănări sau diferențe. Aceste cimitire sunt:

- urbane: Capidava (sec. IX-XI), Dervent (sf. sec. X-prima jum. a sec. XI), Dinogetia-Garvăn (sec. XI-XII), Isaccea (sec. XI-XII), Nufăru (sec. X-XIII), Silistra (sec. XII-XIV), Păcuiul lui Soare (mij. sec. XIII-mij. sec. XIV), și Caliacra (sec. XIII-XIV); *Constantia*-Constanța (sec. X-XI) și *Piatra Frecăței* (sec. X-XII) sunt probabil urbane;
- rurale: Caverna (sec. VIII-XI), Garvăn (sf. sec. VIII-înc. sec. XI), Sitorman (sec. VIII-XI), Durankulak (sec. IX-X), Valul lui Traian (sec. IX-înc. sec. XI), Odărți (sec. XI) și Enisala (sec. XV-XVIII).

Trei cimitire localizate în alte regiuni au fost de asemenea incluse în lotul comparativ:

- Ciocadia în Oltenia, România (sf. sec. XIII);
- Vrața în Bulgaria (sf. sec. XI-sec. XIV);
- Lozova-La Hotar cu Vorniceni în Republica Moldova (sec. XIV-XV).

Cu toate că multe date despre cimitirele menționate mai sus lipsesc, a fost totuși posibil să se identifice o continuare a unor rituri.

În cimitirele rurale, începând cu sec. VIII se poate observa că orientare mormintelor este întotdeauna W-E conform obiceiului creștin, la fel și în cele urbane, cu unele excepții desigur, ce privesc câteva morminte din cele comparate. Această orientare persistă de-a lungul secolelor.

În cimitirele rurale, adâncimea gropii este cunoscută doar pentru trei dintre ele (de Caverna, Garvăn și Enisala), fiind cuprinsă între 0,23 și 1,40 m, la fel ca la Enisala Palanca. De asemenea, pentru cimitirele urbane, adâncimea se știe tot pentru trei (de la Dervent, Isaccea și Păcuiul lui Soare) și este cuprinsă între 0,10 și 1,25 m. interesant este că cele mai adânci morminte de la Enisala Palanca sunt la 0,70-1,25 m și sunt la aceeași adâncime cu cele

excavate la Enisala în anii 70. De fapt, adâncimea lor este de 0,70-1,40 m și au fost datate în sec. XV. Acest fapt poate indica faptul că mormintele de la Palanca să fie contemporane cu cele excavate cu 40 de ani în urmă.

În două cimitire rurale (Cavarna și Valul lui Traian) s-au identificate morminte cu o singură depunere. În cele urbane, lângă acestea mai există și depuneri multiple la Dinogetia-Garvă, Nufăru și Silistra, dar trebuie menționat că aceste trei cimitire sunt mai timpurii decât cele de la Enisala Palanca, unde toate sunt individuale. Apoi, la Isaccea sunt doar morminte individuale.

Din secolul VIII p. Chr. decubit dorsal devine o poziție canonică adoptată în fiecare cimitir conform regulilor creștine. Luând în considerare poziția membrelor superioare observată la Enisala, se poate observa aceasta și în alte cimitire.

From the comparison with other cemeteries contemporary to that of Enisala Palanca, such as Vratsa in Bulgaria (11th-14th century), Ciocadia in Romania (13th century) and Lozova-LaHotar cu Vornicenii in Republic of Moldova (14th-15th century) we can observe many common characteristics. All of them follows the Christian custom burying people in dorsal decubitus and W-E orientated. The common grave's typology is the simple pit with rectangular and trapezoidal shape. The inventory is often poor, and the elements of clothing and jewellery are always present. In fact, the custom of depositing grave goods disappeared from the various European regions at different times and for different reasons. While this disappearance often coincided with the spread of Christianity, it is by no means certain that Christianity was the cause of its disappearance in every single case. In the case of Enisala Palanca and the other cemeteries examined, also with poor inventory, it can be assumed that they belonged to rather poor local communities.

Comparison with studies relating to other cemeteries also reveals a lack of data and importance regarding issues such as the cemetery spatial organization relating, for example, to any differences between adults and non-adults, females, and males. For this reason, an inaccurate collection of data in the field, involves an irremediable loss of data, since the excavation is an unrepeatable action, but also the inability to give a correct interpretation to the investigated funeral practice.

3. Anthropological and paleopathological study of the population buried in the cemetery of Enisala Palanca.

The reconstruction of the lifestyle and the health status of this small rural community was carried out on 114 skeletons through the following steps:

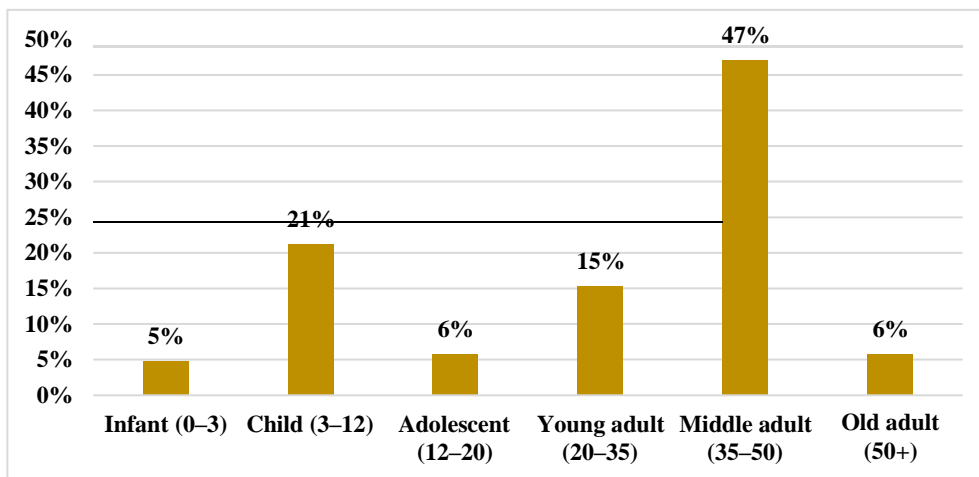
- estimations of the age-at-death and sex;

- paleodemography;
- estimation of stature;
- non-specific stress indicators;
- skeletal and dental paleopathologies and traumas;
- comparisons with samples from medieval Romanian cemeteries.

A preventive evaluation of the representation and preservation status of the bones was carried out in order to understand the potential of the entire sample. It was thus possible to estimate that over half of the sample had a complete skeleton in excellent condition. This proved to be very important at the time of the various determinations.

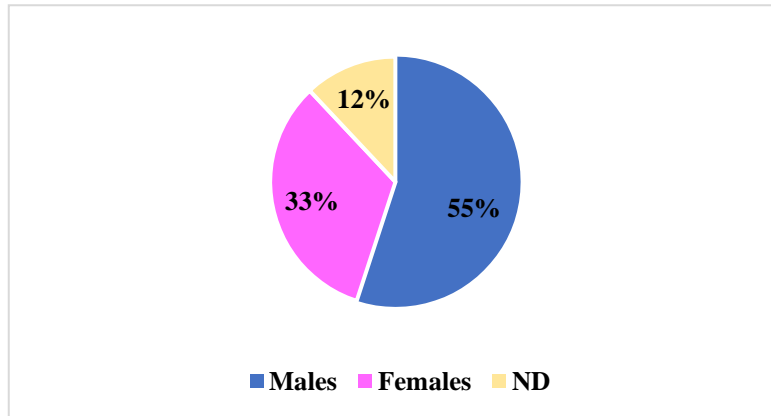
Each skeleton was then restored and measured in order to record useful data for assessing the distinctive characteristics of sex, age, etc. The anthropometric measurements must always be carried out with proper tools, such as sliding calliper, spreading calliper, etc.

Out of a total of 114 skeletons, it was possible to determine the age-at-death of 33 non-adults (29%) and 71 adults (62%), only 10 individuals (9%) were indeterminates. Individuals were also divided into six age groups and, as we can see from the graph below (1), the most represented category is middle adult (47%), followed by child (21%).

Graph1: Percentage of individuals per age groups.

Sex determination was possible only for a total number of 74 individuals 46 males and 28 females (graph 2); *sex ratio* (M/F) is 1.64.

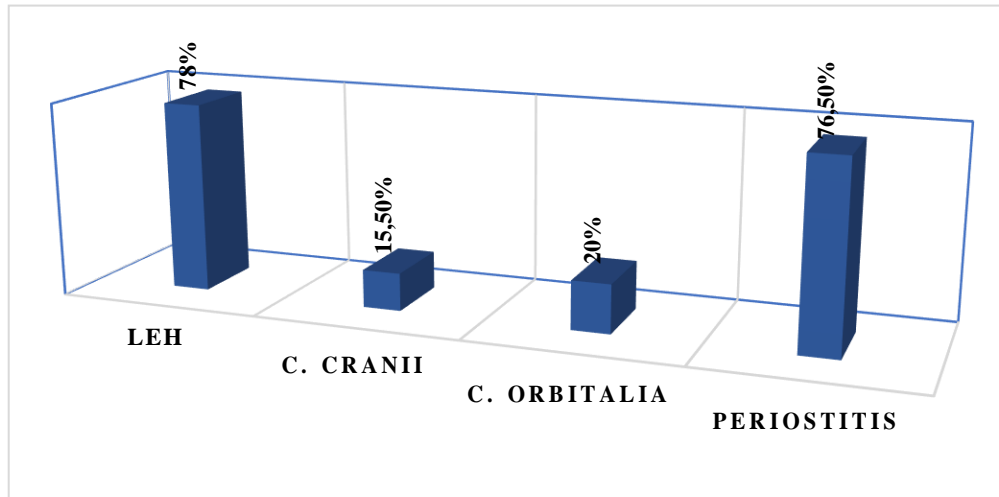

Graph 2: Percentage of individuals per sex

It was possible to determine the stature of 42 adult male individuals, which average is 166.06 cm, and 27 females, which average is instead 155.29 cm.

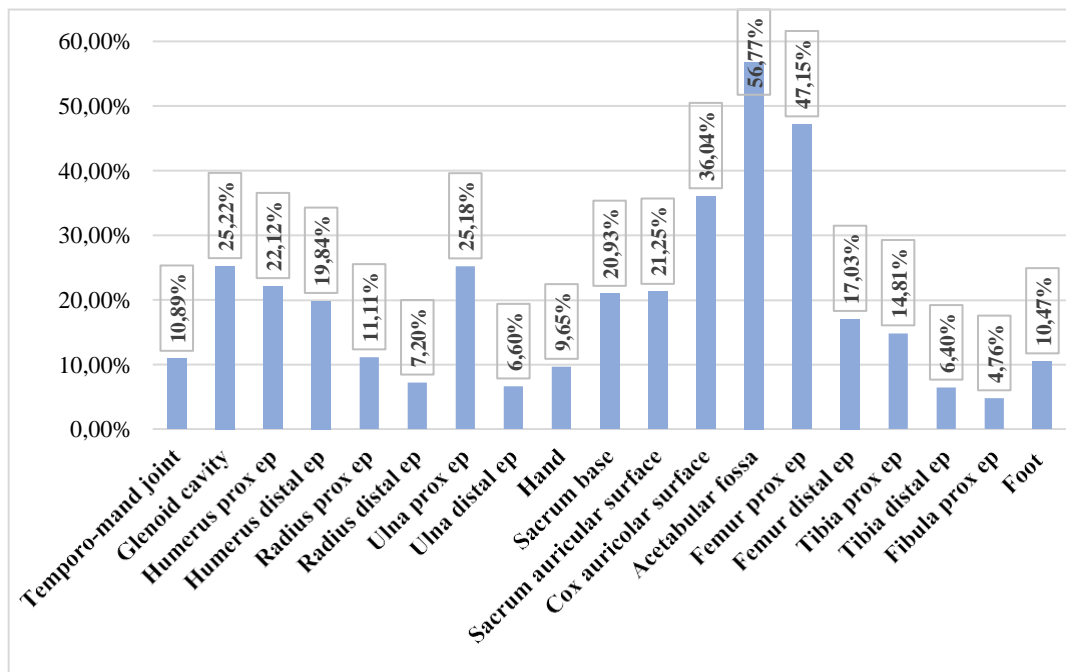
The study of skeletal pathologies and traumas on the individuals of Enisala Palanca was carried out by observing each skeleton macroscopically and in few cases through Computed TomoCharty.

First, non-specific stress indicators such as linear enamel hypoplasia (LEH), *cribra cranii* and *orbitalia* and osteoperiostitis were observed. As we can see in the Chart below (3), the most common non-specific stress indicators showed by the Enisala Palanca sample are the dental hypoplasia (78%) and the osteoperiostitis.

Graph 3: Distribution of non-specific stress indicators in the skeletal sample of Enisala Palanca.

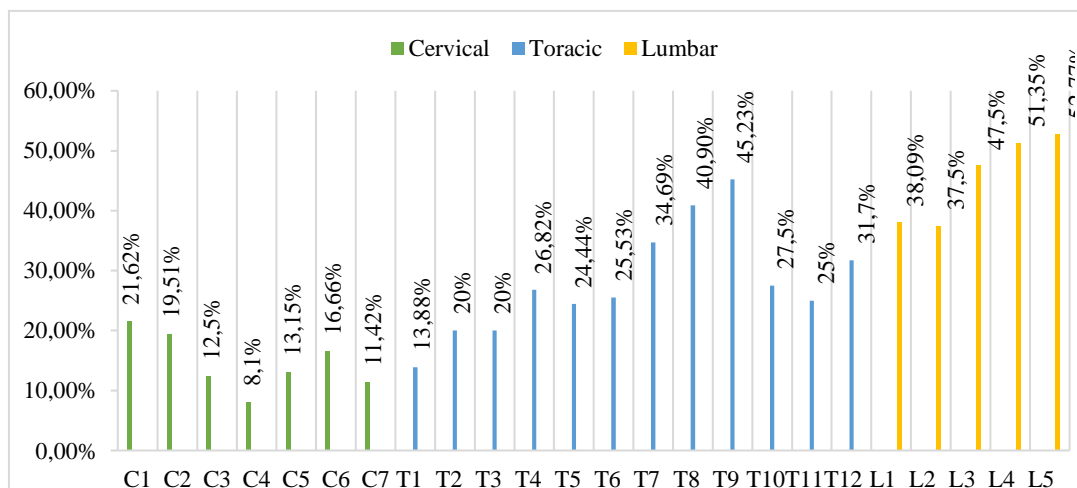
Osteoarthritis (OA), or degenerative joint disease, it is a pathology characterized by the breakdown of the articular hyaline cartilage. It is a condition very common in modern times and usually observed even on ancient human remains. For this analysis the non-vertebral and vertebral joints of 81 adults were analyzed.

Graph 4: Distribution of OA in the non-vertebral joints.

As the graph above clearly shows (4), the most affected joints concern the innominate (56.77% the acetabular fossa and 36.04% the auricular surface) and the proximal epiphysis of the femur (47.15%).

As for vertebral osteoarthritis (graph 5), a higher incidence is observed at the lumbar spine, especially the last 3 vertebrae are affected (L5 52.77%, L4 51.35% and L3 47.5%); in the thoracic the most affected are T9 (45.23%) and T8 (40,90%); in the cervical the most affected are C1 (21.62%) and C2 (19.51%).

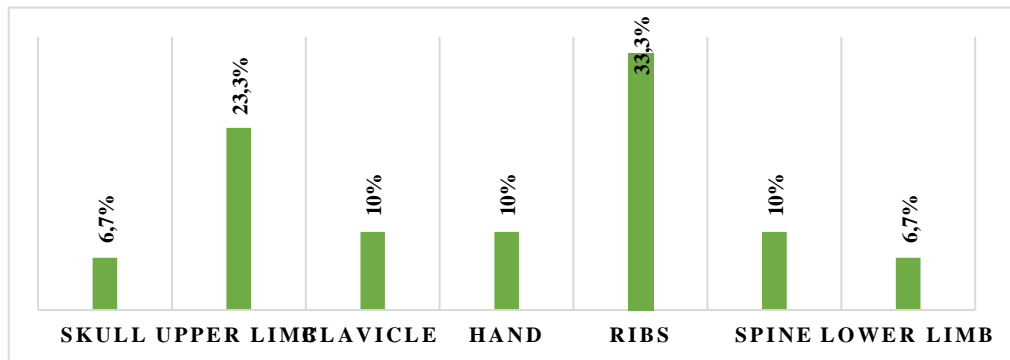

Graph 5: Distribution of OA in each vertebrae.

Three individuals affected by rare pathological and traumatic conditions are part of the sample:

- the adult male B2-2 which is affected by Multiple Osteochondromas, a rare genetic disorder caused by mutations in the EXT (exostosin) genes, EXT1 on chromosome 8 and EXT2 on chromosome 1 characterized by multiple benign (noncancerous) bone tumors;
- The non-adult individual B15-15 (age-at-death 15 ± 3 -year-old) suffering from juvenile multifocal osteoarticular tuberculosis, a rare systemic infectious disease caused by *Mycobacterium tuberculosis*;
- Finally, the adult male C17-1 (age-at-death of 45 years-old), showed humerus varus deformity on the left humerus, caused by a birth-related proximal humerus fracture.

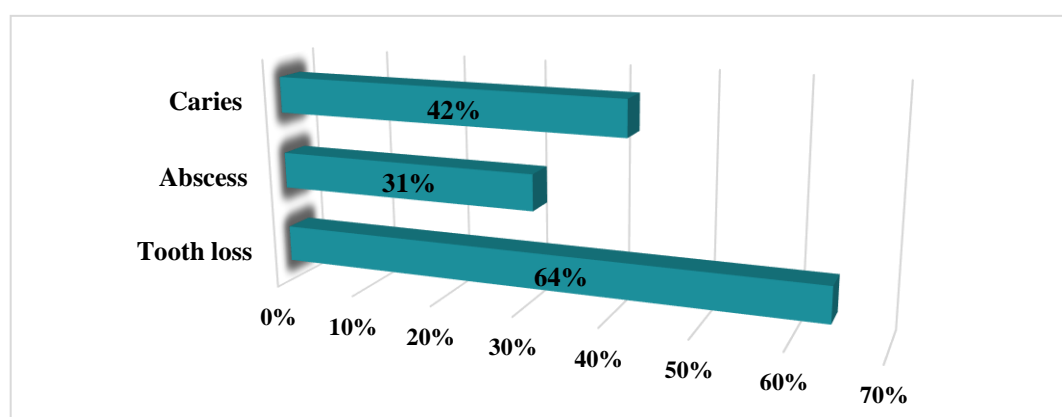
Out of a total number of 87 individual, a percentage of 17.2% showed at least a trauma in different regions of the skeleton (graph 6). The most involved, as we can see in the graph, are the ribs (33.3%) and the upper limbs (23.3%).

Graph 6: Distribution of traumas in different skeletal regions.

In the skeletal sample of Enisala Palanca cemetery a case of sharp force trauma was found. In forensic osteology sharp force trauma (SFT) involves injury to bone with a sharp object that forms an incision (narrow or wide) or a puncture/cleft. Marks of a sharp instrument on the bone are generally identifiable by a well-defined margin where the blade or sharp edge has cut into the bone. The male individual B13-1 (age-at-death 35 years old) showed an interesting weapon injury on the right transverse process of the 5th lumbar vertebrae. The possible weapon was found in the grave, most likely still stuck in the vertebral body as the rusty remains present on the wound, but unfortunately there is no excavation data or photoChartic documentation to support this.

In paleopathology the study of dental disease is important. The tooth, for its physical features tends to resist destruction and taphonomic conditions better than any other body tissue and therefore, is a valuable element for the study on individual's diet, and social and cultural factors related to it, from a population perspective. Conditions such as caries, dental wear, abscesses, and ante-mortem lost teeth were macroscopically investigated in the teeth of the Enisala Palanca sample (graph 7).

Graph 7: Distribution of dental pathologies.

Conclusions.

Enisala Palanca is a small medieval rural community in Dobruja, a Romanian region involved in many historical events over the centuries. Despite this, sometimes there is a lack of historical source and archaeological data not always are published. In this context is inserted the debate regarding the presence of the Genoese in Enisala and the attribution of the fortress to them.

Many notarial sources inform us about the life of Genoese colonies in Vicina, Chilia and Licostomo, but it is reasonable to assume the Genoese have had contact with settlements close to the colonies. Anyway, this does not mean Genoese settled in those cities. This is the case of Enisala, a site located in Northern Dobrudja not so far from Vicina. No historical Genoese source mentions Enisala, nevertheless many scholars believe that the Enisala fortress is Genoese only based on stylistic analogies with other Genoese fortresses in the Crimea.

About the funerary context, this rural cemetery shows common features observed in others medieval cemeteries, such as the grave typology (simple pit), the orientation (O-E), the body position in dorsal decubitus, which are Christian customs. The same about the presence of grave goods, which were found only in 9% of the graves. Observing the location of the burials per sex, we cannot see any area strictly dedicated to female's burial or male's ones. The same situation was noticed for non-adults.

The anthropological study of the skeletal sample from the medieval cemetery of Enisala Palanca provided very interesting data on the health status and the lifestyle of this small rural community in Dobruja. The sample consists of the remains of 114 individuals, 71% adults and 29% non-adults. This is not a particularly surprising result, even considering the comparisons that showed how even in other medieval cemeteries non-adults are almost always underestimated, maybe for taphonomic process or funerary practices.

Research on non-specific stress indicators revealed that a small part of the population in Enisala Palanca faced possible difficult episodes or periods of illness or malnutrition.

The most affected joints by osteoarthritis are in the coxofemoral area. About the spine, OA is present mainly in the lower part. This fact is not surprising since osteoarthritis of the vertebrae is very common in human populations, especially in the lumbar spine which sustains most of the load due to standing position.

A number of 15 individuals out of 87 presented trauma. For the analysis of the incidence and interpretation of trauma, the study of trauma on medieval English samples from both rural and urban settlements was used, according to which there is a direct relation between the incidence of trauma and the type of economy of a context: a high percentage of trauma in a population would be significantly connected with a subsistence economy, often of an agricultural type, unlike the low frequency of trauma is linked to urban contexts. In Enisala Palanca, although it is a rural community, this model is not observed: in fact, we find a low long bone fractures frequency (1.04%), which is a very low value compared to rural sites and it's instead closer to values recorded in urban samples.

The results obtained from the study of dental pathologies suggest the consumption of carbohydrates and low quality of hygiene which is frequently observed in past populations.

To sum up, the results of this anthropological study revealed an overall decent level of quality of life in the rural population of Enisala Palanca.

Bibliography.

Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, Muzeul de Istorie și Arheologie, Raport de cercetare arheologică preventivă de la Enisala–Palanca, 2013.

Abdalla K., 1959, *Studiu antropologic asupra unor schelete din secolul al XIV-lea descoperite la Zimnicea*, in Probleme de Antropologie 4, pp. 129-137.

Ailincăi S. C., Mihail F., Constantinescu M., 2013, *Așezarea din prima epocă a fi erului de la Enisala–Palanca. Cercetările arheologice din 2010*, în Ailincăi S. C., Țârlea A., Micu C. (eds.), Din preistoria Dunării de Jos. 50 de ani de la începutul cercetărilor de la Babadag (1962-2012). Actele conferinței „Lower Danube Prehistory. 50 Years of Excavations at Babadag, Tulcea, September 20th-22nd”, Brăila, pp. 387-460.

Ailincăi S. C., Jugănaru G., Țârlea A., Mihail F., Vernescu M., Ailincăi A., 2011, *Noi date referitoare la așezarea culturii Babadag de la Enisala–Palanca, com. Sarichioi, jud. Tulcea. Cercetările arheologice din perioada 2003-2006*, in Revista Arheologică 7, 1-2, pp. 157-199

Airaldi G., 1986, *Genova e la Liguria nel Medioevo*, in A.M. Nada Patrone, G. Airaldi (eds.), Comuni e signorie nell'Italia settentrionale: il Piemonte e la Liguria, UTET, pp. 365-547.

Alvarez C., Tredwell S., De Vera M., Hayden M., 2006, *The genotype-phenotype correlation of hereditary multiple exostoses*, in Clinical Genetics, 70, pp. 122-130.

Amen J. F., Youssef K.N., 2019, *A Case of proximal humeral physeal separation in a newborn: Is internal fixation justified?*, in Journal of Musculoskeletal Surgery and Research 19, pp. 231-234.

Anderson I. F., Hume K. F., Chong A. L., 1994, *Plastic bowing of the forearm in the more mature skeleton*, in The Australian and New Zealand Journal of Surgery, 64(2), pp. 132-4.

Anderson T., 1997, *A medieval case of bilateral humerus varus*, in Journal of Paleopathology 9, pp. 143-46.

Antoniou S., Obreja C., 1985, *Studiul antropologic al scheletelor medievale de la Hudum Botoșani din secolele XIII-XV*, in Arheologia Moldovei 10, pp. 89-96.

Antov N., 2019, *DemoChartic and Ethno-Religious Change in 15th and 16th Century Ottoman Dobruja (NE Balkans) and the Related Impact of Migrations*, RADOVI - Zavod za hrvatsku povijest, vol. 51.

- Antunes-Ferreira N., Cunha E., Marques C.**, 2014, *Multiple osteochondromas in a 16th-19th century individual from Setúbal (Portugal)*, in *Anthropological Science* Vol. 122, Issue 3, pp. 157-163.
- Aufderheide A. C., Rodríguez-Martín C.**, 1998, *The Cambridge Encyclopaedia of Human Paleopathology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Baker B. J., Agarwal S. C.**, 2017, *Stronger Together: Advancing a Global Bioarchaeology*, in *Bioarchaeology International* Vol. 1, Numbers 1-2, pp. 1-18.
- Balard M.**, 1978, *La Romanie génoise (XIIe - début du XVe siècle)*, «Atti della Società Ligure di Storia Patria, nuova serie», XVIII/1-2, Vol. I-II.
- Balard M.**, 1980, *Gênes et l'Outre Mer, II, Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzo, 1360*, Paris - La Haye - New York.
- Balard M.**, 1988, *Il sistema portuale genovese d'Oltremare (secc. XIII-XV)*, in G. Doria, P. Massa Piergiovanni (eds.), *Il sistema portuale della Repubblica di Genova. Profili organizzativi e politica gestionale (secc. XII-XVIII)*, «Atti della Società Ligure di Storia Patria, nuova serie», XXVIII/1, pp. 329-350.
- Balard M.**, 1999, *L'Occidente, Bisanzio e il Mar Nero nel XIII secolo*, in R. Greci (ed.), *Itinerari medievali e identità europea*, Bologna, pp. 49-59.
- Balard M.**, 2002, *Genova e il Levante (secc. XI-XII)*, in *Comuni e memoria storica. Alle origini del Comune di Genova*, Atti del Convegno di Studi. Genova, 24-26 settembre 2001, pp. 527-549.
- Balard M.**, 2010, *Mediterraneo, Levante e Mar Nero*, in D. Puncuh (ed.), *Atti della Società di Storia Patria, n°50, La Società Ligure di Storia Patria nella storiografia italiana (1857-2007)*, pp. 331-348.
- Balard M.**, 2011, *1261. Genova nel mondo: il trattato di Ninfeo. Gli anni di Genova*, Editori Laterza.
- Balard M.**, 2017, *Genes et la mer*, Quaderni della Società Ligure di Storia Patria, Genova.
- Balard M.**, 2017, *Les Génois dans l'ouest de la mer Noire au XIVe siècle*, in M. Balard (ed.), *Genes et la mer*, Quaderni della Società Ligure di Storia Patria, Genova, pp. 753-767.
- Balbi G., Raiteri S.**, 1973, *Notai Genovesi in Oltremare. Atti rogati a Caffa e a Licostomo (sec. XIV)*, Collana storica di fonti e studi diretta da Geo Pistarino, 14, Genova.
- Baltres A., Stanciu L.**, 2011, *Cercetări privind rocile utilizate la construirea cetății medievale de la Enisala*, in *Peuce, S.N.*, IX, pp. 523-538.

- Baraschi S., Moghior N.**, 1985, *Date noi referitoare la fortificațiile medieval-timpurii din complexul arheologic de la Nufăru-Ilgani, județul Tulcea (Cercetările din 1978-1983)*, SMMIM 17-18, pp. 144-151.
- Baraschi S., Moghior N.**, 1983, *Săpăturile de salvare de la Nufăru (1981)*, SMMIM 16, pp. 134-139.
- Baraschi S.**, 1981, *Izvoare scrise privind așezările dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI-XIV*, Revista Istorică 34 (2), pp. 311-345.
- Baraschi S., Cantacuzino Gh.**, 1980, *Cercetările arheologice din cetatea Enisala*, in Peuce 8, pp. 459-472.
- Baraschi S., Moghior N.**, 1980, *Cercetările arheologice de la Nufăru-Ilgani (1979)*, SMMIM 13, pp. 123-134.
- Baraschi S., Moghior N.**, 1979, *Sondajele de la Nufărul-Ilganii de Jos (Județul Tulcea)*, SMMIM 12, pp. 186-191.
- Baraschi S.**, 1977, *Observații asupra necropolelor din epoca feudală timpurie din Dobrogea*, SCIVA, 28 (3), pp. 403-417.
- Barnea I.**, 1973, *Noi descoperiri din epoca feudalismului timpuriu la Dinogetia-Garvăn, jud. Tulcea (1963-1968)*, Materiale și Cercetări Arheologice, nr. X, pp. 291-331.
- Baumann V. H.**, 2010, *Noviodunum. Șantier arheologic 1995-2009*, Biblioteca Istro-Pontică, Seria Patrimonium, vol. 5, Editura Granada, Tulcea, p. 243.
- Belcastro G. et al.**, 2007, *Continuity or discontinuity of the lifestyle in Central Italy during the Roman Imperial Age – Early Middle Ages transition: diet, health and behaviour*, in American Journal of Physical Anthropology, 132, pp. 381-394.
- Bernert Z., Évinger S., Hajdu T.**, 2007, *New data on the biological age estimation of children using bone measurements based on historical populations from the Carpathian Basin*, Annales Musei historico-naturalis hungarici 99, pp. 199-206.
- Bolm-Audroff U.**, 1992, *Intervertebral disc disorders due to lifting and carrying heavy weights*, in Medical Orthopedic Technology 112, pp. 293–296.
- Botezatu D. et al.**, 1987, *Observații antropologice asupra materialului osteologic uman de la Trifești (jud. Iași), datînd din perioada feudală timpurie (secolele XIII-XIV E.N.)*, in Arheologia Moldovei vol. XI, pp. 247-257.
- Botezatu D., Miu G., Cantermir P.**, 1989, *Studiul paleoantropologic al materialului osteologic descoperit la Bîrlad, datînd din perioada feudală (secolele XII-XVII e.n.)*, Studii și Cercetări de Antropologie 23, 1989, 3-9.

- Boulestin B., Duday H.**, 2005, *Ethnologie et archeologie de la mort: de l'illusion des references a l'emploi d'un vocabulaire*, in C. Mordant, G. Depierre (eds.), *Les pratiques funeraires a l'Age de Bronze en France*, Acte de la table ronde de Sens-en-Bouogogne, Yonne, pp.17-35.
- Bourbou C., Tsilipakou A.**, 2009, *Investigating the human past of Greece during the 6th–7th centuries A.D.*, in Schepartz, L.A., Fox, S.C., Bourbou, C. (Eds.), *New Directions in the Skeletal Biology of Greece*. The American School of Classical Studies at Athens. Princeton, New Jersey, pp. 121–136.
- Bridges P. S.**, 1994, *Vertebral Arthritis and Physical Activities in the Prehistoric Southeastern United States*, in *American Journal of Anthropology* 93, pp. 83-93.
- Brothwell D. R.**, 1981, *Digging up bones. The excavation, treatment and study of human skeletal remains*, Oxford.
- Buikstra, J. E.**, 1977, *Biocultural Dimensions of Archeological Study: A Regional Perspective*, in *Biocultural Adaptation in Prehistoric America*, R. L. Blakely (ed.), *Proceedings of the Southern Anthropological Society*, No. 11. Athens, GA: University of Georgia Press, pp. 67-84.
- Buikstra, J. E., Ubelaker, D. H.**, 1994, *Standards for data collection from human skeletal remains*. (Report Number 44). Fayetteville, AR: Arkansas Archaeological Survey.
- Buikstra J. E., Beck L. A.**, 2006, *Bioarchaeology. The Contextual Analysis of Human Remains*, Academic Press.
- Buongiorno M.**, 1977, *L'amministrazione genovese nella "Romania": legislazione, magistrature, fisco*, Genova.
- Chamberlain A. T.**, 2006, *DemoCharty in Archaeology*, Cambridge.
- Ciobanu R. Șt.**, 1971, *Cetatea Enisala*, in *BCMI*, 1, p. 21–30.
- Clark J. G. D.**, 1972, *Starr Carr: A Case Study in Bioarchaeology*, Modular Publications 10. London: Addison-Wesley.
- Comșa E.** 1972, *Neoliticul județului Tulcea*, in *Peuce* 2, pp. 11-18.
- Constantinescu M. et al.**, 2017, *Fighting to the death: weapon injuries in a mass grave (16th-17th century) from Bucharest, Romania*, in *International Journal of Osteoarchaeology* 27, pp. 106-118.
- Coughlan J.**, 2007, *A brief description of a case of multiple cartilaginous exostoses from a Medieval cemetery*, *Ir. Sec. News Paleopathology Association* 10, pp. 11-14.
- Court-Brown C. M. et al.**, 2015, *Rockwood and Green's Fractures in Adults, 8th Vol.*, Philadelphia Wolters Kluwer Health.

- Custurea G.**, 2000, *Circulația monedei bizantine în Dobrogea (secolele IX-XI)*, Ex Ponto, Constanța, p. 227.
- Damian O.**, 1993, *O necropolă medievală timpurie descoperită la Nufăru (jud. Tulcea)*, SCIVA, 44 (1), pp. 81-113.
- Damian O., Dumitrașcu V., Mărgineanu-Cârstoiu M., Vasile M., Ene D., Vasile G., Apostol V., Olteanu R., Stoica O., Bâlici Ș.**, 2013, *Nufăru, jud. Tulcea*, Cronica, campania 2012, cIMeC, Craiova, p. 95.
- Damian O., Vasile M., Samson A., Ene D., Stănică A.**, 2012, *Cercetări arheologice preventive la Nufăru, jud. Tulcea (II)*, Materiale și Cercetari Arheologice, s.n., nr. VIII, pp. 177-208.
- Damian O., Samson A., Bâlici Ș.**, 2011, *O biserică bizantină descoperită la Nufăru (jud. Tulcea)*, SCIVA, 62 (1-2), pp. 45-87.
- Damian O., Vasile G.**, 2010, *Vestigii arheologice descoperite pe dealul Dervent (jud. Constanța)*, Între stepă și imperiu. Studii în onoarea lui Radu Harhoiu (Măgureanu, A., Gall, E., ed.), Renaissance, București, pp. 337-384.
- Damian O., Mănucu-Adameșteanu G., Vasile M., Stănică A., Bănăseanu A., Samson A., Vasile G.**, 2008, *Descoperiri funerare în situl arheologic de la Nufăru, jud. Tulcea*, Materiale și Cercetari Arheologice, nr. XIV-XV, pp. 305-392.
- Damian O., Bănăseanu A.**, 2006, *Ostrov, com. Ostrov, jud. Constanța, punct: Păcuiul lui Soare*, Cronica, campania 2005, cIMeC, Constanța, pp. 249-250.
- Damian O., Vasile M.**, 2004, *Considerații asupra necropolelor de la Păcuiul lui Soare și Dervent*, Sesiunea națională „Pontica” a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța.
- Damian O., Andonie C., Vasile M.**, 2003, *Cetatea bizantină de la Nufăru. Despre problemele unui sit suprapus de o așezare contemporană*, in Peuce, s.n., nr. I (XIV), Tulcea, pp. 237-266.
- Davidson K., Davies C., Randolph-Quinney P.**, 2001, *Skeletal trauma*, in Black S., Ferguson E. (eds.), *Forensic anthropology 2000 to 2010*. Boca Raton: CRC Press; 2011, pp. 183-236.
- Deletant D.**, 1984, *Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century*, in *The Slavonic and East European Review* Vol. 62, n°4, pp. 510-530.
- Diaconu P., Damian O., Mărgineanu-Cârstoiu M., Bănăseanu A., Bâlici Ș.**, 2005, *Ostrov, com. Ostrov, jud. Constanța, punct: Păcuiul lui Soare*, Cronica, campania 2004, cIMeC, Mangalia, pp. 251-252.

- Diaconu P., Damian O., Mărgineanu-Cârstoiu M., Apostol V., Bâlici Ș, Mușter C., Oprea I., Trăușan R.**, 2003, *Ostrov, com. Ostrov, jud. Constanța, punct: Păcuiul lui Soare*, Cronica, Campania 2002, cIMeC, Covasna, pp. 223-224.
- Diaconu P., Damian O.**, 1997, *Păcuiul lui Soare-Dervent, jud. Constanța*, Cronica, campania 1996, cIMeC, București, pp. 43-44.
- Diaconu P., Damian O.**, 1996, *Păcuiul lui Soare, jud. Constanța*, Cronica, campania 1995, cIMeC, Brăila, p. 87.
- Diaconu P., Damian O.**, 1995, *Păcuiul lui Soare, jud. Constanța*, Cronica, campania 1994, cIMeC, Cluj-Napoca, p. 67.
- Diaconu P., Baraschi S.**, 1977. *Păcuiul lui Soare. II. Așezarea medievală (secolele XIII-XV)*, Biblioteca de Arheologie, vol. XXIX, Academia de Științe Sociale și Politice a RSR, București, p. 214.
- Diaconu P., Vîlceanu D.**, 1972, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină. I.* Biblioteca de Arheologie, vol. XVIII, Academia de Științe Sociale și Politice a RSR, București.
- Diaconu P., Anghelescu N.**, 1968, *Urme vechi de locuire în colțul de sud-vest al Dobrogei*, Revista Arheologică nr. 4, pp. 348-351.
- Diaconu P.**, 1967, *Despre pecenegi la Dunărea de Jos în prima jumătate a secolului al XI-lea*, SCIVA 18 (3), pp. 463-476.
- Diaconu, P.**, 1963, *Un mormânt din sec. XI descoperit la Dervent*, SCIVA 14 (1), pp. 213-216.
- Djurić M., Djurić K., Milovanović P., Janović A., Milovanović P.**, 2011, *Representing children in excavated cemeteries: the intrinsic preservation factors*, in *Antiquity*, 85, 327, pp. 250- 262.
- Dončeva-Petkova L.**, 2005, *Odartsi, 11th century cemetery*, volume 2, Marin Drinov Academic Publishing House, Sofia.
- Dončeva-Petkova L.**, 1998, *Adornments from a 11th century pechenegs' necropolis by Odartsi village, Dobrich district (north-eastern Bulgaria)*, Arh Bul, II (3), pp. 126-138.
- Dončeva-Petkova L.**, 1993, *Srednovekoven nekropol pri selo Odärtzi, Dobricko (Predvaritelno saobsenie)*, Dobruja, nr. 10, pp. 134-144.
- Dragomir I. T.**, 1974, *Marturii hallstattiene în incinta cetatii medievale Enisala*, in SCIVA 25, 1, pp. 131-136.
- Duday H., Courtaud P., Crubezy E., Sellier P., Tillier A.M.**, 1990, *L'Anthropologie "de terrain" reconnaissance et interpretation des gestes funéraires*, in *Bullettins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, 2, pp. 29-50.

- Dzhanov A.**, 2016, *Development of the Black Sea and the south of Eastern Europe by Genoese*, in P. Stringa (ed.), UNESCO Tentative List. Paesaggi costruiti liguri tra oltregiogo e oltre mare, Collana di studi e ricerche della Fondazione Alte Vie, quaderno n°9, atti del convegno internazionale di studi, vol. 2.
- Ellefsen B. K., Frierson M. A., Raney E. M., Ogden J. A.**, 1994, *Humerus Varus: A Complication of Neonatal, Infantile, and Childhood Injury and Infection*, in *Journal of Pediatric Orthopedics* 14 (4), pp. 479–86.
- Fleet K.** (ed.), 2009, *The Cambridge History of Turkey Volume 1, Byzantium to Turkey 1071–1453*, Cambridge University Press.
- Florescu G., Florescu R., Ceacalopol G.**, 1962, *Săpăturile arheologice de la Capidava*, Materiale și Cercetari Arheologice, nr. VIII, pp. 692-704.
- Florescu, G., Florescu, R., Ceacalopol, G.**, 1961, *Săpăturile arheologice de la Capidava* Materiale și Cercetari Arheologice, nr. VII, pp. 571-579.
- Fol A., Dimitrov S.** (eds), 1984, *Istoriia na Dobrudzha*, Vol. 1 Sofia: BA.
- Forsom E. et al.**, 2017, *The death of a medieval Danish warrior. A case of bone trauma interpretation*, in *Scandinavian Journal of Forensic Sciences* Vol. 23, no. 1, pp. 13-20.
- Freislederer F., Bensler S., Specht T., Magerkurth O., Eid K.**, 2021, *Plate Fixation for Irreducible Proximal Humeral Fractures in Children and Adolescents -A Single-Center Case Series of Six Patients*, in *Children*, 8, p. 635.
- Fully G.**, 1956, *Une nouvelle méthode de détermination de la Taille*, in *Annales de Médecine Légale* 35, pp. 266-273.
- Fully G., Pineau H.**, 1960, *Détermination de la stature au moyendu squelette*, in *Annales de Médecine Légale* 40, pp. 145-153.
- Georgescu V.**, 1991, *The Romanians. A History*, Ohio State University press.
- Juganăru G., Ailincăi S.**, 2004, *Enisala, com. Sarichioi, jud. Tulcea, Punct: Centrul satului, La Biserică*, in CCA. Campania, pp. 144-145.
- Golden P.** (ed.), 1992, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Gooderham E., Marinho L., Spake L., Fisk S., Prates C., Sousa S., et al.**, 2020, *Severe skeletal lesions, osteopenia and growth deficit in a child with pulmonary tuberculosis (mid-20th century, Portugal)*, in *International Journal of Paleopathology* 30, pp. 47-56.
- Goodman A. H., Rose J. C.**, 1990, *Assessment of systemic physiological perturbations from dental enamel hypoplasias and associated histological structures*, *Yearbook of Physical Anthropology*, 33, pp. 59-110.

- Goodman A. H., Martin D. L.**, 2002, *Reconstructing Health Profiles from Skeletal Remains*, in Steckel R. H., Rose J. C., (eds.), *The Backbone of History Health and Nutrition in the Western Hemisphere*, Cambridge University Press, pp. 11-60.
- Groza V. M., Simalcsik A., Bejenaru L., Simalcsik R. D.**, 2015, *Anthropological analysis of the skeletal series exhumed from the necropolis of Piatra Neamț – Dărmănești (XIVth - XVth centuries)*, in *Memoirs of the Scientific Sections of the Romanian Academy Tome XXXVIII*.
- Hillson S.**, 1996, *Dental Anthropology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Iacob M., Nutu G., Paraschiv D.**, 2006, *Enisala, com. Sarichioi, jud. Tulcea, Punct: Pestera, Campania 2005*, in CCA, p. 154.
- Iscan M. Y., Steyn M.**, 2013, *Human skeleton in forensic medicine, 3rd Edition*, Charles C Thomas Publisher LTD, Springfield Illinois.
- Iosipescu R., Iosipescu S.**, 2004, *Ștefan cel Mare și Dobrogea de Nord în vremea marelui război cu imperiul otoman, în Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, Putna, pp. 307-322.
- Judd M. A.**, 2002, *Comparison of Long Bone Trauma Recording Methods*, in *Journal of Archaeological Science*, 29, pp. 1255-1265.
- Jugănaru G., Ailincăi S., Țârlea, A., C., Vernescu M.**, 2007, *Enisala, com. Sarichioi, jud. Tulcea, punct Palanca*, in CCAR. Campania 2006, pp. 145-146.
- Jugănaru G., Ailincăi S., Stănică A.**, 2004, *Enisala, com. Sarichioi, jud. Tulcea, punct Palanca*, in CCAR. Campania 2003, pp. 118-119.
- Jurmain R. D., Kilgore L.**, 1995, *Skeletal evidence of osteoarthritis: a palaeopathological perspective*, in *Annals of the Rheumatic Diseases*, 54(6), pp. 443-450.
- Lazurca, E., Manucu-Adamesteanu, Gh.**, 1980, *Noi descoperiri arheologice la Enisala, jud. Tulcea*, in *Materiale și Cercetari Arheologice*, pp. 146-156.
- Lovell N. C.**, 2008, *Analysis and Interpretation of skeletal trauma*, in Katzenberg M. A., Shelley R. S. (eds.), *Biological Anthropology of the Human Skeleton*, Second Edition, John Wiley&Son, pp. 341-386.
- Mann R. W., Hunt D. R.**, 2013, *PhotoChartic Regional Atlas of Bone Disease. A Guide to Pathologic and Normal Variation in the Human Skeleton*, 3rd Edition, Charles Thomas Published LTD Springfield.
- Mănucu-Adamesteanu Gh.**, 1977, *Necropola medievală de la Enisala. Raport preliminar de săpătură*, in Peuce, pp. 473-496.

- Mănușu-Adameșteanu Gh.**, 1980, *Necropola medievală de la Enisala (Raport preliminar de săpătură)*, in Peuce 8, pp. 473-496.
- Mănușu-Adameșteanu Gh.**, 1983, *Necropola medievală de la Enisala, jud. Tulcea (1967-1968)*, in Materiale și Cercetări Arheologice, pp.455-468.
- Mănușu-Adameșteanu Gh.**, 1984, *Aspecte ale ritului și ritualului în lumina descoperirilor din necropola medievală de la Enisala*, in Peuce IX, pp. 355-362.
- Mănușu-Adameșteanu Gh.**, 1990, *Un cuptor menajer din secolele VIII-IX descoperit la Enisala*, in Revista Arheologică 27, 3-4, pp. 44-48.
- Marcu-Istrate D., Constantinescu M., Soficaru A. D.**, 2015, *The Medieval Cemetery from Sibiu-Piața Huet/Hermannstadt. Archaeology, Anthropology, History*, TübForschHistArch 6, Verlag Dr. Faustus, Tübingen.
- Marcsik A., Kujáni I.**, 2015, *Analysis of Sarmatian period human's skeletal remains at Apátfalva-Nagyút-dűlő lelőhely (M43 site 43)*, in Bárkányi I, F. Lajkó O. (eds.), Yearbook of the Móra Ferenc Museum. Szeged, Hungary: Móra Ferenc Museum, pp. 139-155.
- Marinoiu V.**, 2010, *Necropola medievală din secolul al XIII-lea de la Ciocadia, județul Gorj*, in Buridava 8, pp 111-121.
- Marques C.**, 2019, *Tumors of Bone*, in J. Buikstra (ed.), Ortner's Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains, 3rd Edition, Academic Press, p. 654.
- Martin R., Saller K.**, 1962, *Lehrbuch der Anthropologie*. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, Germany.
- Maxim M., Nicolae E.**, 1991, *Monedele otomane descoperite în necropola medievală de la Enisala*, in Peuce X, pp. 559-573.
- Maximilian C.**, 1959a, *Considerații antropologice asupra populației prefeudale de la Dinogetia (secolele X-XII)*, in Probleme de Antropologie 4, pp. 105-127.
- Maximilian C.**, 1959b, *Studiul antropologic al populației de la Verbicioara (secolele XII-XIV)*, in Probleme de Antropologie 4, pp. 79-104.
- Meindl R. S. et al.**, 1985, *A revised method of age determination using the os pubis, with a review and tests of accuracy of other current methods of pubic symphyseal aging*, American Journal of Anthropology 69, pp. 29-45.
- Micu C., Ailincăi S., Stănică A., Mihail F., Mocanu M., Constantinescu M.**, 2014, *Enisala, com. Sarichioi, jud. Tulcea, Cronica, campania 2013*, cIMeC, Oradea, p. 177-179.
- Micu C., Mihail F., Carozza L., Florea M.**, 2009, *Câteva observații asupra unor situri eneolitice din zona de nord a Dobrogei*, in Peuce 7, pp. 9-48.

- Mihail F., Ailincăi S. C., Micu C., Carozza L., Ailincăi A.**, 2012, *Despre locuirea eneolitică de la Enisala–Palanca. Cercetările arheologice din anul 2010*, in Peuce 10, pp. 81-100.
- Miller M., Miller J. H.**, 1985, *Orthopaedics and accidents*, London: Hodder & Stoughton.
- Miu G., Simalcsik R., Stupu M.**, 2003, *La nécropole féodale de Hudum (Département de Botoșani) XIIIe -XIVe siècles. Analyse démographique*, in Annuaire Roumaine d'Anthropologie 40, pp. 3-9.
- Molnar S.**, 1971, *Human tooth wear, tooth function and cultural variability*, in American Journal of Physical Anthropology, 34, pp. 175-190.
- Molto J. E.**, 2000, *Humerus Varus Deformity in Roman Period Burials from Kellis 2, Dakhleh, Egypt*, in American Journal of Physical Anthropology 113, pp. 103-109.
- Morintz S., Anghelescu N.**, 1970, *O nouă cultură de epoca bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni*, in SCIVA 21, 3, pp. 373-415.
- Murail P., Bruzeki J., Houët F., Cunha E.**, 2005, *DSP: a tool for probabilistic sex diagnosis using worldwide variability in hip bone measurement*, in Bulletins et Mémoires de la Société d' Anthropologie de Paris, 17 (3-4), pp. 167-176.
- Necrasov O., Botezatu D.**, 1964, *Studiul antropologic al scheletelor feudale timpurii de la Doina*, in Studii și Cercetări de Antropologie 1-2, pp. 137-156.
- Neer C. S., Horowitz B. S.**, 1965, *Fractures of the proximal humeral epiphyseal plate*, in Orthopedics 41, pp. 24-31.
- Oberländer-Târnoveanu E.**, 2004, *The coinage of the Genoese settlements of the Western Black Sea shore and on the Danube*, in Peuce II (XV), pp. 285-296.
- Odgen J. A. et al.**, 1976, *Developmental humerus varus*, in Clinical Orthopaedics and Related Research 116, pp. 158-165.
- Ortner D. J., Putschar W.**, 1981, *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*, Smithsonian contributions to anthropology, no. 28. Washington, DC: Smithsonian Press.
- Ortner D. J.**, 2003, *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*, San Diego, CA: Academic Press.
- Papacostea S.**, 1978, *De Vicina a Kilia, Byzantins et Genoises aux bouches du Danube au XIVe siècle*, in Revue des études sud-est européennes, tome XVI, n°1, pp. 65-70.
- Patrick P.**, 1996, *Approaches to Violent Death: A Case Study from Early Medieval Cambridge*, in International Journal of Osteoarchaeology 16, pp. 347-354.
- Păunescu, A.**, 1999, *Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Dobrogei*, vol. 2, București.

Pearson K., 1899, *Mathematical contribution to the theory of evolution. On the reconstruction of the stature of prehistoric races*, Philos Trans R Soc London 192, pp. 169-244.

Petrova A., Hristova M., 2018, *Medieval cemetery situated on 1 Todor Balabanov Street in Vratsa*, in V. Grigovor, P. Dimitrov et al. (eds.), Contributions to the Bulgarian Archaeology, vol. 8: In memory of Irina Shtereva, pp. 255-264.

Pinter K.Z., Dobrinescu C.I., Dragotă A., Kelemen B., 2011, *Cercetări preliminare în necropola medievală de la Capidava (com. Topalu, jud. Constanța)*, in Pontica, nr. XLIV, pp. 387-395.

Pistarino G., 1971, *Notai Genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzò (1360-61)*, Genova.

Popovici I., 1964, *Necropola feudală de la Străulești-București, secolele XV-XVI. Date antropologice*, in Studii și Cercetări de Antropologie 1, pp. 47-52.

Popovici I., 1965, *Cimitirul feudal de la Turnu-Severin*, in Studii și Cercetări de Antropologie 2, 1, pp. 69-77.

Popovici I., 1966a, *Așezarea feudală de la Străulești-București cimitirul II – secolele XV-XVI*, in Studii și Cercetări de Antropologie 3, 1, pp. 17-26.

Popovici I., 1966b, *Recherches anthropologique sur la population valaque à l'époque féodale*, in Annuaire Roumaine d'Anthropologie 3, pp. 9-22.

Popovici I., 1968, *Considerații antropologice asupra unor schelete din cimitirul de secol al XIV-lea de la Cuhea-Maramureș*, Studii și Cercetări de Antropologie 5, 1, pp. 33-37.

Popovici I., 1969a, *Necropola feudală de la Bragadiru-Zimnicea (sec. XVI). Observații antropologice*, in Studii și Cercetări de Antropologie 6, 2, pp. 169-173.

Popovici I., 1969b, *Observații antropologice asupra osemintelor descoperite în curtea bisericii din Giulești-Maramureș, sec. XIV-XIX*, in Studii și Cercetări de Antropologie 6, 1, pp. 37-44.

Popovici I., 1970, *Données anthropologiques concernant la population d'une petite communauté villageoise (cimetière I – Străulești – XIVe-XVe siècles)*, in Annuaire Roumaine d'Anthropologie 7, pp. 15-20.

Popovici I., 1971, *Notes bearing on the population mortality of a small middle-age rural settlement*, in Annuaire Roumaine d'Anthropologie 8, pp. 21-25.

Popovici I., 1972, *Nouvelles données anthropologiques concernant la population de Dinogetia (Xe-XIIIe siècles)*, Annuaire Roumain d'Anthropologie, 9, pp. 51-60.

- Popovici I.**, 1973a, *Cimitirele de la Străulești (sec. XIV-XVI). Analiză demografică*, in *Studii și Cercetări de Antropologie* 10, 1, pp. 15-21.
- Popovici I., Adam M.**, 1976, *Schelete feudale timpurii descoperite în groapa comună de la Dinogeția (sec. XI-XII)*, in *Studii și Cercetări de Antropologie* 18, pp. 7-10.
- Popovici I., Udrescu M. Ș.**, 1974, *Date demografice comparative asupra unor populații medieval din Cîmpia Română în secolele XIV-XVIII*, in *Studii și Cercetări de Antropologie* 11, pp. 3-6.
- Popovici Bădărău I.**, 1982, *Contribuții antropologice la studiul populației medievale. Cimitirele de la Sînicolau de Beiuș și Voivozi (jud. Bihor)*, in *Studii și Cercetări de Antropologie* 19, pp. 15-22.
- Prapruttam D., Hedgire S. S., Mani S. E., Chandramohan A., Shyamkumar N. K., Harisinghani M.**, 2014, *Tuberculosis-the great mimicker*, *Seminars in Ultrasound, CT, and MR* 35(3), pp. 195-214.
- Radulescu A., Bitoleanu I.** (ed.) 1998., *Istoria Dobrogei*, Editura Ex Ponto Constanța.
- Raiteri S.**, 1973, *Atti rogati a Licostomo da Domenico da Carignano (1373) e Oberto Grassi da Voltri (1383-84)*, in G. Balbi, S. Raiteri (eds.), *Notai genovesi in Oltre-mare, Atti rogati a Caffa e a Licostomo (sec. XIV)*, *Collana Storica di Fonti e Studi*, I4, Genoa.
- Raxter M. H., Auerbach B. M., Ruff C. B.**, 2006, *Revision of the Fully Technique for estimating statures*, in *American Journal of Physical Anthropology* 130, pp. 374-384.
- Redfern R. C. (ed.)**, 2017, *Interpreting Violence in Past Lives*, Cambridge University Press.
- Reid D. J., Dean M. C.**, 2000, *Timing of linear enamel hypoplasias on human anterior teeth*, in *American Journal of Physical Anthropology* 113, pp. 135–139.
- Resnick D., Niwayama G.**, 1995, *Osteomyelitis, septic arthritis, and soft tissue infection: Organisms*, in Resnick D. (Ed.), *Diagnosis of Bone and Joint Disorders*, 3rd Saunders, Philadelphia, pp. 2448-2558.
- Robb J.**, 2019, *Beyond Individual Lives: Using comparative osteobioCharty to trace social patterns in classical Italy*, in *Bioarchaeology International* 3, pp. 58–77.
- Roberts C. A., Buikstra J. E.**, 2003, *The Bioarchaeology of Tuberculosis: A Global View on a Reemerging Disease*, University Press of Florida.
- Roberts C. A., Buikstra J. E.**, 2019, *Bacterial Infections*, in J. Buikstra (es.), *Ortner's Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, 3rd Edition, Academic Press, pp. 321-363.

- Rogers J., Waldron T., Dieppe P., Watt I.,** 1987, *Arthropathies in Palaeopathology: The Basis of Classification according to Most Probable Cause*, in *Journal of Archaeological Science* 14, pp.179-193.
- Scramberg J., Sonin A. H., Scramberg E., D’Sonza N.,** 1998, *Acute Plastic Bowing Deformation of the Forearm in an Adult*, in *American Journal of Roentgenology*, Vol. 170 No. 5, pp. 1259-1261.
- Scheuer L., Black S.,** 2000, *Developmental Juvenile Osteology*, London.
- Schmörl G., Junghanns H.,** 1959, *The Human Spine in Health and Disease*, Grune and Stratton, New York.
- Schulke A.,** 1999, *On Christianization and grave-finds*, in *European Journal of Archaeology*, 2, pp. 77–106.
- Siena S., Mairo M., Constantinescu M., Soficaru A.,** 2018, *Necropola medievală de la Enisala Palanca. Raport antropologic*, in *Peuce XVI*, pp. 335-370.
- Shapiro, F., Simon, S., Glimcher, M. J.,** 1979, *Hereditary multiple exostoses. Anthropometric, roentgenoChartic, and clinical aspects*, in *Journal of Bone Joint and Surgery* 61, pp. 815-824.
- Simalcsik A., Simalcsik R.D., Groza V.M.,** 2016, *Necropola medievală de la Lozova (raionul Strășeni). Campania 2015. Raport paleoantropologic*, in *Revista Arheologică, serie nouă*, vol. XII, nr. 1-2, pp. 304-322
- Simalcsik A., Simalcsik R. D., Groza V. M.,** 2013, *Hipoplazia smalțului dentar în seria scheletică deshumată din necropola de la Lozova, secolele XIV–XV*, in *Revista Arheologică, serie nouă*, vol. IX, nr. 2, p. 228-244.
- Simalcsik R.-D.,** 2014, *Dental pathologies in population from a 4th century A.D. necropolis and a medieval necropolis (14th-17th centuries) from Săbăoani, Neamț district*, in *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, s. Biologie animală*, Tomul LX, pp. 77-90.
- Simion G.,** 2003, *Geto-dacii din nordul Dobrogei, în descoperirile de la Enisala, în Culturi Antice la Gurile Dunării, I*, in *Tulcea*, pp. 258-320.
- Simion G.,** 1974, *La culture geto-dace du Nord de la Dobroudja dans la lumière des découvertes d’Enisala*, in *Thracia* 3, pp. 291-304.
- Simion G.,** 1971, *Cultura traco-getica în lumina izvoarelor arheologice descoperite în necropola de la Enisala*, in *Peuce* 2, pp. 63-129.
- Singer R.,** 1962, *A Skeleton with Diaphyseal Aclasis*, in *The South African Archaeological Bulletin*, Vol. 17, No. 65, pp. 14-20.

- Soficaru A., Constantinescu M., Culea M., Ionica C.,** 2014, *Evaluation of discriminant functions for sexing skulls from visually assessed traits applied in the Rainer Osteological Collection (Bucharest, Romania)*, in HOMO Journal of Comparative Human Biology 65, pp. 464-475.
- Sorrel E., Sorrel-Dejerine Y.,** 1932, *Tuberculose Osseuse et OsteoArticulaire*, Masson et Cie, Paris.
- Sparacello V. S., Roberts C. A., Kerudin A., Müller R.,** 2017, *A 6500-year-old Middle Neolithic child from Pollera Cave (Liguria, Italy) with probable multifocal osteoarticular tuberculosis*, in International Journal of Paleopathology 17, pp. 67-74.
- Spekker O., Kis L., Deák A., Makai E., Pálfi G., Váradi O. A., et al.,** 2021, *An unusual case of childhood osteoarticular tuberculosis from the Árpáadian Age cemetery of Győrszentiván-Révhegyitág (Győr-Moson-Sopron County, Hungary)*, in PloS ONE 16(4): e0249939.
- Stănică et al.,** 2005-2006, *Noi descoperiri funerare de pe teritoriul localității Enisala (Com. Sarichioi, Jud. Tulcea)*, in Peuce IV, pp. 317-330.
- Stănică A. D.,** 2015, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele X-XIV*, Tulcea, Editura Dobrogea.
- Stănică A. D.,** 2016, *Cartografia cetăților medievale dispărute din Dobrogea. Studiu de caz: fortificațiile turcești*, in Peuce XIV, pp. 187-224.
- Stănică A. D. et al.,** 2016, *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice*, StudIS.
- Stănică A. D.,** 2018, *The “Golden Horde” ceramics in Dobruja (13th – 14th centuries)*, in Peuce XVI, pp. 251-280.
- Stănică A. D., Vasile G.,** 2018, *Date arheologice și antropologice despre o necropolă Medio-Bizantină de la Isaccea-Novidum (Jud. Tulcea), sectorul Terenul Poliției de la frontieră*, in SCIVA, tomul 69, nr. 1-4, București, p. 49-119.
- Steckel R. H., Rose J. C.,** 2002, *The backbone of history*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Steckel R. H., Larsen C. S., Sciulli P., Walker P.,** 2006, *The scientific value of human remains*, in Lohman J., Goodnow K. (eds.), *Studying the global History of Health. Human Remains and Museum Practice*, Paris.
- Ștefan G., Barnea I., Comșa M., Comșa E.,** 1967, *Dinogetia. I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, Academia RSR, București, p. 409.

- Stloukal M., Hanakova H.,** 1978, *Die Länge der Längsknochen altslavischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen*, in *Homo* 29, pp. 53-69.
- Stuart-Macadam P.,** 1987, *Porotic hyperostosis: new evidence to support the anaemia theory*, in *American Journal of Physical Anthropology* 74, pp. 521–526.
- Stuart-Macadam P.,** 1992, *Porotic hyperostosis: a new perspective*, in *American Journal of Physical Anthropology* 87, pp. 39–47.
- Stuart-Macadam P. et al.,** 1998, *Traumatic Bowing Deformities in Tubular Bones*, in *International Journal of Osteoarchaeology* 8, pp. 252–262
- Tianhao W., Yueju L., Yingze Z., Xirui W.,** 2014, *Plastic deformation of the forearm in adults: an analysis of 30 cases*, in *Journal of Orthopaedic Surgery and Research* 9:117.
- Todd T. W.,** 1920, *Age changes in the pubic bone: VI. The male white pubis*, in *American Journal of Physical Anthropology* 3, pp. 285-334.
- Todd, T. W.,** 1920, *Age changes in the pubic bone*, in *American Journal of Physical Anthropology* 4, pp. 1–70.
- Tonev V., Zarchev Y. (eds.),** 1986, *Kratka Istoriia na Dobrudzha*. Varna: Georgi Bakalov.
- Topoleanu F.G., Stănică A., Nuțu G., Mocanu M., Stan D., Marcu L., Panait V., Gămureac E., Adamescu A., Vîlcu A., Dumitru E.,** 2015, *Isaccea, jud. Tulcea [Noviodunum] Punct: Cetate (Pontonul Vechi)*, *Cronica, campania 2014*, cIMeC, Pitești, pp. 206-210.
- Tumler et al.,** 2019, *Perimortem sharp force trauma in an individual from the early medieval cemetery of Säben-Sabiona in South Tyrol, Italy*, in *International Journal of Paleopathology* 27, pp. 46-55.
- Ubelaker D. H.,** 2006, *The Changing Role of Skeletal Biology at the Smithsonian*, in J. Buikstra, L. Beck (eds.), *Bioarchaeology. The Contextual Analysis of Human Remains*, Academic Press, pp. 73-81.
- Ubelaker D. H.,** 1999, *Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation*, Washington DC.
- Ursu I., Bacumenco-Pîrnău L., Vornic V., Ciobanu I.,** 2016, *Necropola medievală de la Lozova-La hotar cu Vorniceni. Rezultatele cercetărilor din anii 2014-2015*, in *Revista Arheologică, serie nouă*, vol. XII, nr. 1-2, pp. 250-271.
- Ursu I., Bacumenco-Pîrnău L., Vornic V.,** 2015, *Cercetări arheologice in necropola de la Lozova. Campania din anul 2014*. *Akademos* 1 (36), 2015, pp. 139-142.
- Văjarova J.,** 1986, *Srednovekovnoto selište, s. Garvăn, Silistrenski okrăg, VI-XI v.*, Sofia.

- Vásáry I.** (ed.) 2005, *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Vasile S.-G.**, 2017, *Considerații istorico-arheologice asupra populațiilor atribuite necropolelor medievale din Dobrogea (sec. XI-XV) obținute prin prisma analizelor de antropologie fizică*, Ph. D thesis.
- Vasiliu, I.**, 2003-2004, *Date noi privind epoca bronzului în nordul Dobrogei. Mormintele cu ocru de la Enisala – La Băltiță*, Ialomița 4, pp. 123-136.
- Vasiliu I.**, 1984, *Cimitirul feudal-timpuriu de la Isaccea*, Peuce IX, pp. 107-141.
- Waldron T.**, 2008, *Paleopathology*, Cambridge University press.
- Walker D.** (ed.), 2012, *Disease in London, 1st-19th centuries. An illustrated guide to diagnosis*, Mola MonoChart 56.
- Walker P. L., Johnson J. R., Lambert P. M.**, 1988, *Age and sex biases in the preservation of human skeletal remains*, in *American Journal of Physical Anthropology* 76, pp. 183-188.
- Walker P. L.**, 2001, *A Bioarchaeological perspective on the history of violence*, in *Annual Review of Anthropology* 30, pp.573–596.
- Walker P. L., Bathurst R. R., Richman R., Gjerdrum T., Andrushko V. A.**, 2009, *The causes of porotic hyperostosis and cribra orbitalia: A reappraisal of the iron-deficiency-anemia hypothesis*, in *American Journal of Physical Anthropology* 139, pp. 109–125.
- Wedel V. L., Galloway A.**, 2014, *Broken bones: anthropological analysis of blunt force trauma*, 2nd Edition, Charles C. Thomas Publisher LTD, Springfield, Illinois.
- Wei S., Siegal G. P.**, 2013, *Atlas of Bone Pathology*, Springer Science+Business Media New York.
- Weston D. A.**, 2008, *Investigating the Specificity of Periosteal Reactions in Pathology Museum Specimens*, in *American Journal of Anthropology* 137, pp. 48–59.
- White T. D., Black M. T., Folkens P. A.**, 2012, *Human osteology*, Third edition, Academic Press.
- Woo E. J., Sciulli P. W.**, 2013, *Degenerative Joint Disease and Social Status in the Terminal Late Archaic Period (1000-500B.C.) of Ohio*, in *International Journal of Osteoarchaeology* 23, pp. 529-544.
- Zvelebil M., Weber A. W.**, 2013, *Human bioarchaeology: Group identity and individual life histories - Introduction*, in *Journal of Anthropological Archaeology* Vol. 32, Issue 3, pp. 275-279.